

I kärlekens spår

FATABUREN 2012

I kärlekens spår

I kärlekens spår

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2012

Red. Christina Westergren

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Fataburen 2012
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Bildredaktörer Jonas Hedberg och Marie Tornehave
Översättning till engelska Comactiva Translations AB
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsfoto Hans Malmberg, Nordiska museet. Bilden är beskuren
Sid. 2 Förlaga till tatuering utförd av Mathias Sjöblom, Nordiska museet

Tryck Elanders NRS Tryckeri, Huskvarna 2012
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 551 1

FÖRKÖPINGEN NASTH DEN 10 DESAMBER 1805

FÖR S WICKOR SEDAN ÄR FÖR OLYCKELIGA SAK ÅFÖMD, MEN I FÖR ÅN I DAG
KUNNAT ÅR RANSÄKKNINGSÅCTEN FREDAD ÅF WITTHENS UTSÄGOR, MEN FÄLD
ÅFTER DÄTTA FÄLSKA PROTUCOL, TH DEN FÖRSKRÄCKELIGA CARL STEENS FÄST
NING. SÖKKER MÖG WEDERBÖRLIG THSTÄND ÅT ÅR KONGELIG MAJESTÄTS MÅD
DÄTTA UNDERKASTA, MEN ECK ÅFSLAG. ÅF FÖRHÖRAN. RESTÖRT. HERRN
CEAOTEN ROR KONGEDÄTTENS PHERTA TH MÅD OCH BÖNHÖRSELSE. DEN MÖG
HERRN ÅGER MÅKT, FENA MÖG TH DÖDS. OCH MÅKT ÅT FRÄLSA MEN OSKULD
HERRN, HERRN, BÖNHÖR DIT ÅRTIA BARN. DU ÅLSMÄTTIGA ÖFVER
DOMARN, HERRN LÄNS OCH IORDEHAS HERRN, TVIGA MAJESTÄT. SE TH
DEN KLÄNDAL FÖRGJÖR WÄLDSVÄRKAREN, HERRN DÄTTA LIDANDE.
TÄNK UTM DIT LÖFFET OCH MIELE MÖG TÄTTIGA ÅNKA HERRN THIN GUD.
OGUDÄRTIGE MÅRADSÖFNINGEN IOR ARCEHUS, TH MÅR NU
FORT DÄT SISTA ÅFSTEG FRÅN DEN RÄTT WÄRDE SÄTTALET'S MÅDÖRIGARE
MID RÄTTA OCH ÅR GRÜNDEH MÅR ÅT FÖRDR. LAGENS SVÄR ÅR I FÖR
MÅD ÅR BÖVELSYKA. HERRN WAGADE TH EDER SÅ ÖRTNY MÅRÅS KONGE-
LIG MAJESTÄTS RÄTTVISA SPIRA. HERRN MÆLIGA HIT OPI LAGENS MÅDÖ-
OSKULDENS FREDANDE. UNDER SÄTARENAS WÄLJÄRD OCH SÄNNHGEN RÄTTA
FÖRÅGÅNDE, ÅLLER MÅDÖST BEVÄNTE DENHÅ SENARE RANSÄKKNING. ÅT TH
DIT WÄR STÖRE LAGSTIFTARENS MÆLIGA HÄNDER, ÖFVERLEMLIAT DÄTTA
HERRN WRÅNGVISA. PROTUCOL, STRIDIGT EMOT WITTHENS UTSÄGOR.
LAG. SÄNNING OCH MÅNSKLIKHETENS RÖSH ÅT
DERMED FÄLLA EN FÄTTIG WÄRMLÖS ÅNKA, OCH
SKADA DESS FÄMELI. O. Å GÜDLOSE, BÖR DOCK
WETA: ÅT DEN LIDANDES ROP OCH KLAGAN. TH
FÖR THRONEN ÖFVER EDER ORÄTVIS ÅFPHÖRER
HIT, FÖR ÅN EDART. EDDIGA FÖR ÅDERS. BLIVER
DEN FÖRTRYKTA THLÄTT BEVISA. ÅRINREH EDER
THET OUNDVIRLIGA. THET HNO FÖR Å OCH
STRÅK FRAMSTÄLLAS. FÖR TH RÄTTFÄRDIG, ÅLLER
YANDE, ÅLSVALD OCH ÅLSMÄTTIG DOMARE. ÅT
GÖT SÄMVEITE ÅR DÄ FÄTTRE ÅN EN FÖLL RÖNG
TÄRD ÅF KRÄMPOR. MÖLGDAN SPÄLKE
FRÄKT ÅF OLYES ÖDEN. ÅNKA. ÅSIN
OSKULD LIDER. WÄRMLÖS QVIDER. ÅT ÅLLIG
ÅFTER DÖDEN.
HURU OLILA FÖRMÖLLER DÄT SIG ICKE MÆLLAN
DEN BEHÖRDE ÖFÖFVEN ÅF BÖRÖVELIGHETER
OCH DEN FÄTTIGE UTM STÖD. KLÄGARE. DEN
WRÅNGVISE IOR ARCEHUS MÅR FÖRÖGMIT
OSKULDIGT BLOD. THD SIN LÖGN ÅR ÖSTEN FÖR
FÖR ÅNDT ÅNKNAS SAK. MÅNS OR ÅTFÄRDIGA
PROTUCOL TH SEPTEMBER. IÅTTA DEN
FÖRTRYKTA GRÄT OCH KLAGAN. FRAMSTÄLLER
DEN FÖRÅDAREN. FÖR HERRN CEAOTS RÄTTVISA
DOMSTOL.
DEN HERRN KONGEDÄTTEN KALLAR EDER
GUDAR OCH DEN MÖGTHES BÄR. ÅCK LÄTEN
FÖR DEN FÄTTIGA ÅNKAN KOMMA SÅ ÖRTIA OCH
RÖRA PÅ EDER. UTM SKAFFA MENIN RÄTT OCH
HILPER MENNES SAK. IÅG ÅRTIA ÅNKA. SKHALLER
ÅT INHÖR ÅLSMÄTTIGENS DOMSTOL. THD WITTHEN FÄ
STYRKA. ÅLT WAD IÅG ÖF VÄRÖRE. EMOT H. IOR ARCE-
HUS. KLÄGAT MÆLVER. OCH TH BEVISAHED DER ÅT
MÅN OR ÅT VIST BEHÅNDLÅT. BÖNHÄLLER IÅG PÅ MÅRÅ
ÅF DEN. WED DEN HÖLDNA RANSÄKKNING. I NASTH DEN
SEPTEMBER. ÖFVERVARANDE MÅNDEMÅN. SÅ ÖRT WIT-
THEN ÅF HÖRDA. MÅTTA CHARLOTTA FÖK.
ÅCK HERRN. VÄRDES FÖD OPIA MERTANHÖR. IFÖDD RIDDERSHÖL.
HERRN FÖRÅDARENA BÖR. KONGELIG MAJESTÄTS MÅD. DÄT UNDERKASTA

Ett märkligt föremål i Nordiska museets samlingar.
Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

Ännu en broderad kärlekshistoria?

Det är ett märkligt och helt unikt föremål. Varje gång det visas blir människor starkt berörda och undrar vad det är som ligger bakom. Jag tänker på Metta Focks klagoskrift, ett stycke tyg med broderad text. Handlar det om kärlek? Ja, men ännu mer om kärlekslösheten i det lilla samhället, den olyckliga kärleken mellan makar och den oförlösta, förnekade och framförallt förbjudna kärleken. Den vanmakt och förtvivlan som slår emot den som kan ta sig igenom texten förstår att den är från en kvinna som befinner sig på den yttersta gränsen för vad hon kan uthärda och som är djupt misshandlad av myndigheterna. Vad är det som hänt henne?

BERIT ELDVIK är textil-expert och intendent vid Nordiska museet.

Bortgift som tonåring

När Metta Ridderbjelke var 18 år giftes hon bort med Johan Henrik Fock som då var 25 år. Det var 1783. Redan som 14-åring hade hon lovats bort, säkerligen utan egen medverkan till valet. Det är svårt att tänka sig två så olika makar. Hon lär ha varit en livlig och intelligent flicka med talets gåva, med-

an han var trög och allmänt ansedd för dum. Och det skulle visa sig att han var oduglig till det mesta. Båda kom från adliga släkter. Slakten Fock var gammal, där fanns idel officerare med stolta anor, medan Mettas familj var av lägre rang. Focks släktingar såg redan från början ned på Metta.

Så blev det inte heller något lyckligt äktenskap. De bodde på ett litet frälsehemman, Lilla Gisslared, i Västergötland. Hemmet verkar inte ha skiljt sig mycket från andra bättre bondhem med ett kök, en sal och en sovkammare. Det var Metta som styrde och ställde med hemmet och med de torpare som lydde under hemmanet, medan mannen som uppenbarligen var rätt mycket för starka drycker, lyckades vansköta lantbruket så att familjen hamnade på fattigdomens rand. Det gick så långt att Metta fick honom satt under förmyndare. Till hans släktingars förtret blev det hennes äldste bror, kyrkoherden Nils Gustaf Ridderbjelke, som utsågs till förmyndare och på så sätt kom att påverka familjens ekonomi, vilket inte var helt lyckat i längden.

Metta födde under loppet av 18 år sex barn. Det första dog i späda ålder och ett av barnen, en flicka, var dövtum. Förhoppningsvis var Mettas första tid som gift ändå inte helt utan kärlek.

Rykten om kärlek

Den för Metta så ödesdigra kärleken kom i gestalt av korpral Fägercrantz som var anställd som skogsvaktare på Salaholm, huvudsäte för slakten Fock och ägt av en släkting till Johan Henrik. Mellan Fägercrantz torp och Lilla Gisslared var det gångavstånd. När brodern/förmyndaren flyttade från orten, lämnades Metta ensam med alla bekymmer och allt slit med gårdens skötsel. Johan Fägercrantz var en ung och ståtlig karl

som hade varit regementskamrat med Mettas make, men som tydligen var några år yngre. Förutom att sköta skog var han kunnig i jordbruk. Han var gift med Märta som var 25 år äldre. Det var inte alldeles ovanligt med så stor åldersskillnad i den tidens äktenskap, men i detta drama är det inte oväsentligt. Metta sökte sig till Johan Fägercrantz för att, vad hon själv säger, få hjälp och stöd i frågor kring ekonomi och skötsel av gården, det som hennes man helt enkelt inte var kapabel till. Rykten på bygden, som snabbt kom igång, lät förstå att de hade en otillåten kärlekshistoria och det var den, eller ryktena snarare, som skulle få stor betydelse i det som följer. Vi lär aldrig få veta om de verkligen hade ett kärleksförhållande. Både Johan Henrik Fock, som gärna gick i grannarnas hus och skvallrade och klagade över sitt och hustruns problematiska liv, och Märta Fägercrantz som var svartsjuk, spädde på alla illasinnade rykten.

Rykten om onaturlig död

År 1802 startade de fruktansvärda händelser som ligger bakom orden och bönerna i klagoskriften. Den 6 juni dog Mettas och Johan Henriks äldste son Claes, efter några dagars sjukdom. Han var 13 år, moderns framtidshopp som redan var på väg att kunna försörja sig och som hon hade velat få inskriven vid Skaraborgs regemente. Bara fyra dagar senare dog den treåriga dövstumma dottern och den 10 juli dog även husfadern själv Johan Henrik. Alla hade i stort sett samma sjukdomssymptom. Genast satte rykten igång om att det var Metta som hade tagit livet av dem alla tre med arsenik. Kronolänsmannen kopplades in och begärde att provinsialläkaren skulle göra en obduktion

av kropparna för att se om det var ett naturligt sjukdomsförlopp eller om de hade blivit förgiftade. Mässlingen grasserade också i trakten och flera hade dött i denna sjukdom.

Den kedja av händelser som följer är både ett vittnesbörd om hur ofullständig läkarvetenskapen var på den här tiden och om ett godtyckligt rättsförfarande, där många av de juridiskt utbildade herrarna på förhand hade utsett en skyldig och lyssnat på vittnen som egentligen inget hade sett. Byskvallret fördes vidare ända upp i högsta instans.

Till att börja med tyckte inte länsstyrelsens tjänstemän att det fanns någon anledning att obducera, eftersom man mer trodde på sjukdom och eftersom det dessutom skulle ställa sig dyrt. Kropparna begravdes därför som vanligt och i kyrkboken står att Claes dog i mässling och dottern i bröstfeber. Inte långt därefter hade tjänstemännen ändrat mening – de hade tydligt nåtts av allt envisare rykten om att det kunde handla om mord. Då gavs order om att graven skulle grävas upp och kropparna besiktigas. Den läkare som rapporterade om besiktningen menade att »benen av förruttnelsen redan var blottade från sina betäckningar, och de övriga delarna uti en flytande organisk massa förvandlade, varav således ingen upplysning kunde hämtas«. Under rättegångens lopp blev det dock klart genom vittnen att läkaren stått på några meters avstånd från kistan och att locket bara öppnats 15–20 centimeter.

Vittnesmål i tingsrätten

Trots detta skulle nu rannsaking ske vid tingsrätten. Men då var Metta försvunnen och ingen visste vart hon tagit vägen. Det visade sig så småningom att hon hade rest iväg av rädsla för att

ställas inför tinget utan någon hjälp vid sin sida. Hon var nedbruten av sorg efter barnens död och att plötsligt bli änka med allt ansvar, och med hela byns anklagelser emot sig. Allt måste ha varit kaotiskt. Hon hade låtit skicka ett brev till sin bror pastor Ridderbjelke för att han skulle hjälpa henne. Om han inte biföll denna önskan skulle hon bli »olycklig«. Han kom också, men efter det att hon redan gett sig iväg. Efterlysning gick ut i alla landets kyrkor. Det betraktades förstås som flykt undan rättvisan och las till misstankarna om att hon var skyldig.

I rätten sker en räkka med utfrågningar av olika vittnen, gran- nar, tjänstefolk och även barn, varav ett var hennes nästan vux- na dotter Ulrika, som kunde berätta att hon funnit en skrivlåda gömd i källaren som innehöll »något glänsande vitt« i form av små bitar.

Det visade sig också att det funnits arsenik, som då kallades mercurium, i makarna Focks ägo. Det ansågs vara det mest ef- fektiva medlet för att utrota rättor och det var därför det hade in- handlats enligt Metta. Och det var ett gemensamt inköp av båda makarna hos handlaren. Han skulle sedan ha ångrat försäljning- en och tagit tillbaka arseniken, eftersom han var orolig att Fock inte skulle kunna hantera den. Han hade istället utlovat ett annat rättgift, som dock aldrig hämtats ut.

Det fanns också vittnen som kunde berätta att Fock själv ha- de klagat över att han aldrig var säker »vid någon bit han för- tärde, att icke den vore förgiftad« av hans hustru, som hatade honom. Han hade också berättat om att han misstänkte hen- ne för äktenskapsbrott ihop med Fägercrantz och att hon före- slagit boskillnad. Andra torpare kunde också berätta att de ha- de fått gå med brev från Metta till Fägercrantz. Till slut vittnade även Fägercrantz hustru Märta om att Fock beklagat sig för hen-

ne. Bland annat hade han sagt att Metta i Falköping köpt för åtta skilling mercurium som hon tänkte ge honom. Men han hade lyckats ta giftet ifrån henne och bränt upp det.

De brev som Metta skrivit till Fägercrantz hade varit oförseglade, antagligen för att hon visste att pigorna eller torparhustrur-na som var budbärare inte var läskunniga. Men nyfikna som de var kunde de ju på vägen ha gått in till någon som kunde läsa och fått veta vad där stod. Därför kunde vittnena säga att de handlade om kärleksbetygelser från hennes sida, att han var den endaste hon kunde sätta sitt förtroende till och att »de älskade varann i det högsta«.

Dottern Ulrika tillade senare att det nog var fadern som hade gömt skrivlådan med det vita i. Det fanns också de som sade att Fock led av förföljesemani och ständigt irrade omkring i gårdarna och uttryckte sin ängslan. Han ansågs i hela bygden vara sällsynt enfaldig, så det är verkligen märkligt att man ändå återgav vad han hade sagt utan förbehåll. När Metta till slut återkommit och kunde höras, berättade hon om barnens sjukdom som hon trodde var mässlingen. De hade haft hög feber, Claes hade även haft svåra kräkningar och fått små röda fläckar på kroppen. Dottern Charlotta hade tydligen dött efter att enbart ha haft häftig feber i två dagar. Liksom mässling i våra dagar är en livshotande sjukdom i utvecklingsländerna har den varit det även här i landet. Medan Claes låg till sängs i feber hade Mettas make insjuknat, också han med svåra kräkningar som han trodde berodde på en smörgås han ätit. Metta nekade till alla anklagelser och menade att vittnesmålen var falska.

Försvar med förklaringar

Metta var nu anhållen, hennes bror erbjöd sig att gå i borgen för henne och hålla henne under bevakning tills målet var avgjort. Det godkändes inte trots att Metta var i framskridet havandeskap. För att vara i tryggt förvar skulle hon istället föras till Mariestads kronohäkte. Som om det inte var nog med olyckor hade en brand utbrutit i hemmet på Lilla Gisslared medan Fock stod lik där. Alla i bygden trodde då att den var anlagd av Metta för att förhindra möjligheten till obduktion. Allt gick att tolka till hennes nackdel och med en handfallen och okunnig länsman blev utredningen därefter.

Vid den fortsatta rättegången visade Metta att hon inte på något vis var handfallen. Hon frågade själv ut vittnena och smulade på så vis sönder de säkra utsagor som t.ex. hennes egen piga hade kommit med. Metta frågade henne också rent ut, om Fock hade haft planer på att ta livet av sig. Pigan svarade då: »Ja, han var så ängslig och ledsen över oväsendet i huset med frun och Fägercrantz, att han trodde sig skola göra av med sig. Men han hann aldrig med att bjuda till eller företaga sig något sådant.«

Metta försökte också förklara flera av vittnena jäviga av olika anledningar. Hon hade avhyst en av torparna för lättja, skvaller och tjuvnad, och således skulle han haft anledning att hämnas. Vad utredningen i övrigt beträffar påpekar hon att den inte skulle fått »en sådan ofantlig utsträckning« om förhören med vittnena enligt lagens uttryckliga föreskrift hade inskränkts till vad vittnena själva hört eller sett. Men dessa hade istället tillåtits att återge allehanda hörsägnar och rykten som gjort att hon nu fått »så många dårsaker att utreda«.

I detta läge hade hon möjlighet att skriftligen lägga fram allt

vad hon ville ha sagt, och dessa handlingar finns som allt annat bevarade.

Fortsättning i Göta hovrätt

Från häradsrätten gick målet vidare upp i Göta hovrätt i Jönköping i januari 1803. Hovrätten anmärker på en del oegentligheter och underlåtenheter och gav bakläxa på en del av utredningen. Metta skulle av fängelseprästen och av domhavande uppmanas till att avge en fullständig bekännelse. Hon skulle vidare sättas isolerad i cell utan möjlighet att tala med någon utomstående. Isoleringen skulle senare komma att skärpas ytterligare.

Vid de fortsatta förhören med vittnena berättar nu Märta Fägercrantz att hon misstänker att Metta Fock även försökt förgifta henne, för att röja henne ur vägen. Detta skulle ha skett när hon legat sjuk i sex veckor. Metta hade varit där för att sköta om henne och gjort te som hon blivit sjukare av. Då hade hon redan haft besök av Fock som berättat om sin rädsla för att bli förgiftad.

Vad Metta än gjorde kunde det vändas mot henne. Det är inte svårt att i efterhand se hur allt detta skvaller förgiftade stämningen och hur människor utan eftertanke och av okunnighet trodde på allt de fick höra. Eldsvådan i huset hade sannolikt uppkommit efter att Metta bakat hela dagen inför begravningen så att murstocken blivit överhettad. Alla i huset, även Metta, hade legat och sovit när branden bröt ut. Den observerades av utomstående som ropade och väckte familjen som kunde rädda sig ut. Elden släcktes så fort att bara taket hann bli avbränt.

Metta gjorde verkligen allt för att rentvå sig trots att hon inte hade fått tillåtelse till assistans i rätten. Hon lyckades faktiskt

få fram fakta kring att den missnöjde huvudmannen för släkten Fock vid den andra rannsakingen hade givit stadsläkaren Gustorff i uppdrag att obducera Johan Henriks och barnens kroppar mot ett mycket högt arvode på 100 riksdaler, och ännu mer om han kunde hitta gift. Läkaren kunde då rapportera att han funnit arsenik blandad med kalk i alla tre. Att Gustorff var gravt alkoholiserad och tvingad för sin försörjning att utföra al-lehanda uppdrag var allmänt känt. När Metta ifrågasatte hans ut-låtande som var utan protokoll eller närvarande vittnen fick hon av domaren det spydiga svaret att det inte var Gustorff som var den anklagade.

I fängelset födde Metta en dotter som dock avled efter tre månader. Förmodligen var förhållandena svåra och umbärandena stora. Men istället för medkänsla spreds nu ryktet att barnet var Fägercrantz och att Metta mördat även detta barn.

Flera personer berättade att de sett Metta och Fägercrantz ligga tillsammans i en soffa hemma hos paret Fägercrantz medan hust-run var sjuk – och i samma rum som den sjuka dessutom. Och för en major Klockenstedt hade Fägercrantz själv berättat att de haft intimt umgänge, vilket han först helt förnekade, men senare själv berättade om inför domstolen och sa att det hade skett vid flera tillfällen. Metta själv fortsatte att hårdnackat förneka alla anklagelser och yttrade: »Mycket synes sannolikt, som dock icke är sanning, och mycket kan synas misstänkt utan att därför vara grundat.« Hon hade hela tiden rimliga förklaringar till allt som lades henne till last.

Hon kunde också ifrågasätta hela misstanken om mord på ma-ken i och med att hans lik hade varit angripet av maskar, och hon sade sig veta att maskar skyr förgiftade lik. För att få hen-ne att erkänna brotten fick hon ännu hårdare isolering i februari

1804 och hon framtogs möjligheten »att skriftligen eller muntligen samtala med någon«. Framförallt ville man förhindra kontakten med bröderna.

Det var förhör efter förhör både med henne och enskilt med hennes bröder. Trots isoleringen kom hon efter ett av dessa förhör att få möjlighet att skriva ner en del, som dels gällde hennes påstådda flykt ur riket i början av rannsakingen och dels handlade om att hon blivit efterlyst över hela landet trots att hon faktiskt kommit tillbaka. »I efterlysningen blev jag så noga beskriven som om jag verkligen varit brottslig och skyldig till de svåra anklagelser som nu gjorts mot mig.« Hon beskyllde kronolänsmannen Ahlner för detta samt för att han vid de åtta rannsakingarna var den som bevakat henne och behandlat henne ytterst illa. Det är lätt att se likheter med dagens mediedrev på misstänkta brottslingar, men denna kvinna hade inte ens en försvarsadvokat. Hon avslutar sin skrivelse med orden: »Såsom fruntimmer, oerfaren, förstår jag ej i allt iakttaga saken så som vederborts.« Mettas begäran att med vittnen få styrka den behandling hon utsatts för av Ahlner, avslogs av hovrätten med motiveringen att en sådan utredning inte hörde till målet.

Dömd till förvaring på Carlstens fästning

När dom i målet kom från hovrätten den 17 april 1805 kunde man bara med »halv bevisning« säga att Metta var skyldig. I sådana lägen sade lagen att man inte kunde döma henne som skyldig utan hon skulle insättas på Carlstens fästning, där hon under säker bevakning och tillsyn skulle förvaras för framtiden, samt »genom flitiga och ömma förmaningar« av slottsprästen söka förmås till bekännelse. Hon fick inte heller ta emot

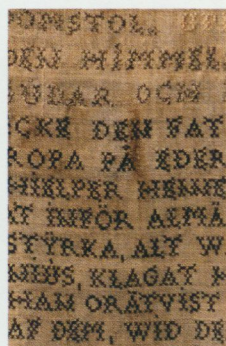

Stora tornet på Carlstens fästning. Foto Erik Liljeroth, Nordiska museet.

besök av någon annan person. Fästningskommendanten beordrades att genast underrätta hovrätten om hon skulle bekänna och annars en gång om året lämna rapport om hennes uppförande. Till saken hör att Carlstens fästning på Marstrand var landets mest ökända och omänskliga förvaringsplats. Där sattes de grävsta förbrytarna och Metta var den enda kvinnliga fången. Och man kan nog också förstå att de ömma förmaningarna var en eufemism av värsta slag.

Nu lyckades faktiskt den stridbara Metta överklaga domen hos Kungl. Maj:t och hon fick lov att inkalla några av sina vitt-

nen som hon länge velat få hörda men som dittills nekats henne. Dessvärre hade det nu gått drygt tre år sen allt hände och vittnena kunde inte längre minnas exakt vad som sagts och vad som hänt under de aktuella dagarna. Och det blev därför ännu ett bakslag för henne. Den 1 oktober 1805 fastställde Kungl. Maj:t hovrättens utslag. Metta sattes in på bekännelse för att tillbringa några år i ensam cell på Carlstens fästning.

Klagoskriften

Det var i det läget, ställd inför den uppenbara risken att bli sittande för all framtid i detta fasansfulla fängelse, som Metta i största hemlighet broderade sin klagoskrift. Hur hon fick tag på tyg, nål och tråd vet vi inte alls. Underlaget är ett tunt, ofärgat linne, och stycket är hopsytt av 27 små bitar till ett avlångt tyg. Kan hon ha tagit bitar från sina fångkläder? Och garnet som är av tunn lintråd i blått, svart och även något vitt, varifrån kom det? Kan det vara trådar dragna ur klädesplagg? Bokstäverna är fint och tydligt utformade som på de små märkdukar som flickor av hennes samhällsklass fick brodera när de var i tioårsåldern. Hon hade alltså en viss övning i sådant handarbete. Broderiet är daterat 10 december 1805, vilket möjligen visar att det tog henne cirka två månader att få ihop tyg till stycket och behövlig tråd. Hon var då tydligen fortfarande kvar i Jönköpings fängelse.

Framförallt är broderiet en anklagelse mot häradshövdingen Georg Arsenius som hon anser har missbrukat sina befogenheter och i vars hand lagens svärd blir en bödelsyxa. Hon anropar Gud för att förgöra denne våldsverkare. Och hon ber än en gång om en rättvis bedömning med flera vittnen. Hon var nu 40 år

gammal, tård av krämpor och höljd av smälek som hon uttrycker det. Sina två överlevande barn har hon inte fått träffa på flera år och hur det skulle vara möjligt att hon mördat två eller till och med tre av sina egna barn finns väl ingen förälder i dag som kan förstå, det är däremot mer förståeligt att hon kvider efter döden.

Bekännelsen

Efter att ha suttit inspärrad i ensam cell sedan slutet av 1805 begärde Metta i juli 1809 att få avlägga en bekännelse. I det hon då skriver förstår man helt och fullt att hon var villig att erkänna vad som helst. »Motion och frisk luft fick jag inte utan satt alltid trängd inom fyra murar, jag fick tolv styver riksgälds, ett och en tredjedels svart kommisbröd om dagen till föda och kläder. Efter mer än tre år på detta sätt i hunger och nakenhet med en svag och sjuklig kropp, i svår feber instängd utan skötsel, men av förbarmade allmosor något styrkt och vederkvickt, hade jag förlorat allt hopp om befrielse och nåd.«

Hon bekände först att hon var skyldig till mannens död, dock inte med avsikt, tydligen i tron att hon nu skulle slippa ifrån Carlstens fästning och dess kroppsliga och mentala tortyr. Sen tog hon tillbaka bekännelsen och påstod att man missförstått henne. Men inför hotet att åter hamna på Carlsten kom till slut en skriftlig bekännelse. Den är skriven med hennes handstil men utan tvivel dikterad av någon av de två fängelseprästererna. Kanske var hon nu så manipulerad av prästerna och så fullständigt nedbruten av fängelsevistelsen att hon var en spillra av sitt forna jag utan möjlighet till medverkan. Hon måste ha varit rätt otillräckelig när hon kunde skriva att hon gifte sig vid fjorton års ålder och hade åtta barn. Det finns även andra grava faktafel i bekän-

nelsen. När hon återigen ställdes inför häradsrätten i Falköping kom hon med nya förklaringar till vad hon gjort. Hon skulle ha dödat sin son och sin man för att skona dem från fattigdom och det elände som hon förutsåg. På frågan om de verkligen var så utblottade svarade hon: »Ja, jag blev medellös genom min mans misshushållning och min brors ovarsamma förvaltning av förmyndarskapet. Lasten blev min tillflykt och döden, som är dess följd, blir min vinning.» Hon bekände att hon dödat sin son när hennes bror nekat att ge henne medel till utrustning till sonens militärutbildning. Efter detta föll hon i häftig gråt.

Dömd till döden

Den 1 juni 1810 kom domen. Hon skulle mista högra handen, halshuggas och brännas på bål. Hennes nådeansökan avlogs. Den 7 november fördes hon till galgplatsen, iförd söndagskläder och med förbundna ögon. Folk från hela Västgötabygden hade strömmat till för att bevittna avrättningen av den 45-åriga Metta Fock, som då tillbringat sammanlagt åtta år i fängelse. Bödeln utförde avrättningen så som var bestämt varpå kroppsdelarna brändes på bål.

Arma Metta som så uppenbart levde i fel tid och dömdes enligt den tidens kvinnosyn av ett rättsväsende som inte i något läge visade tilltro till det hon försökte berätta. Det finns ingen bevisning i målet och vi vet inte om hon var skyldig eller inte. Författaren och juristen Yngve Lyttkens har skrivit boken *Trefalt mord?* efter att grundligt ha gått igenom hela rättegångsmaterialet, och det är hans bok som ligger till grund för min artikel.

Innan giljotinen anskaffades utfördes halshuggning med bila eller svärd. Skarprättarbila, använd sista gången 9 april 1845 då Lång Lars Olofsson från Rättvik avrättades för mord på sin hustru. Bödelssvärdet är använt i Sverige men tillverkat i Solingen, Tyskland, av smeden Peter Munich (verksam 1595–1610). Klingans sidor är grave-
rade med redskap för verkställande av dödsstraff: galge, stegel och hjul. Foto Sören Hallgren, Nordiska museet.

Auskript av Metta Focks klagoskrift

Jönköpings bastil den 10 däsember 1805.

För 5 wickor sedan är min olyckeliga sak afdömd men ei för än i dag kunnat få rannsagninsacten fredad af witnens utsagor. Men fäld efter dätta falska protucol til den förskräckeliga Carlstens fästning. Söker hög wederbörlig tilstånd att få Kongelig Maiests nåd detta underkasta men feck avslag. Af förundran ... bestört ... Herre Cebaoth rör komendantens hierta til nåd och bönhörelse. Den höge herre äger makt pina mig til döds och makt at frälsa min oskuld.

Herre, Herre bönhör dit arma barn, du alsmächtige öfverdomare, himmeläns och iordenäs herre ewiga maiestät. Se til den eländä, förgiör wäldsvärkaren, hemna detta lidande, tänk uppå dit löfte och hielp mig fattiga änka. Herre min gud. Ogudaktige härads höfdinge Iörg Arcenius, ni har nu iort dät sista afsteg från den rätt wargie samhällets mädborgiare med rätta och på grunder har at fordra. Lagens svärd är i edor hand en bövelsyxa. Huru wågade ni eder så grymt nalkas kongelig maiestäts rättvisa spira hwars hederliga nit om lagens hälgd, oskuldens fredande, undersåtarenas wälfärd och sanningens rätta uppdagande, allernådigst befalte denna senare ransakning. At ni uti wår store lagstiftarens heliga händer öfverlemnad detta edart wrångvisa protucol stridigt emot witnens utsagor, lag, saning och mänsklighetens röst at dermed fälla en fattig wärnlös änka och skada dess famelli. O, I gudlöse bör dock weta at den lidandes rop och klagan inför thronen öfver eder orätvisa uphörer inte för än edart blodiga föräderi bliver den förtrykta tilåtet bevisa. Ärinren eder thet oundwikeliga memento mori och strax framställas för en rättfärdig allvetande alsväldig och alsmächtig domare. Et godt samvete är då bättre än en full pung. Tärd af krämpor, hölgd af smälek, trykt af olycksöden änkan i sin oskuld lider ... wärnlös qvider, otålig efter döden. Mächtige herrar huru olika föreholler dät sig icke mellan den bemedlade

omgiven af beredveligheter och den fattige utan stöd, klagar. Den wrångwise Iörg Arcenius har fördömt oskiöldigt blod, med sin lögn arglisteligen förvändt änkonäs sak. Hans orätfärdiga protuocol uti september 1805 iämte den förtrycktas gråt och klagan framställer den förädaren för Heran Cebaots rätvisa domstol. Uplyste lagens öfverväcktare. Den himmelska konungen kallar eder gudar och den högstas barn, ack låter icke den fattiga änkan komma så ofta och ropa på eder utan skaffe henne rätt och hielper hennes sak. Jag arma änka bönfaller at inför almänhetäns domstol med witnen få styrka alt wad iag ofvanföre emot H.Iörg Arcenius klagat hafver och til bevisande deraf at han orätvist behandlat, bönfaller iag få några af dem wid den holdna ransakning i nästleden september öfvervarande nämndemän såsom witnen afhörda. Mätta Charlotta Fock f. Ridderbielke. Värdes med öma hiertan höra min underdåniga bön kongelig maiests nåd dät underkasta Amen.«

Vänster sida:

»Min son, min dotter, mina kiera fader och moderlösa barn, alsmäktige gud ware edor gielp och tröst. Fruckta gud, fly synden, älsken warandra och låten inte den onda wärden reta eder mot 4de budet. Min wälsignade maka war er hulda far. Iag har gåt i döden för eder, mit öma modershierta kan inte förändras. Lastarenas bespottelse straffar gud. Mina barn glädjens, gud ser min oskuld ock frälsar os ur al förfölgielse inuti döden. Min k. barns hulda moder Mätta Charlotta Fock.«

Höger sida:

»Herr härardshövdinge I.A. imorgon föres iag til det fängelse ed-art hiertas dicktatum mig påbördat. Dock iag i sanning wet at gud ei fierran wistas, men satt uti er rätt, och hörde wad som twistas, wad tängt är, talat iort, och skal på sista dag er döma som min sak förvänt mot rätt och lag. D. 30 des 1805 M.C.Fock, iag förtryckta änka min anda är nu snart förtärd af sorg och vedemöda.

